Seyyahların İzinde Türkistan

Editör: Mustafa GÖKÇE

PEGEM AKADEMİ

Editör: Mustafa GÖKÇE

SEYYAHLARIN İZİNDE TÜRKİSTAN

ISBN .....
DOI 10.14527/9786052419663

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Ekim 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türlüdür
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarım: Emine Çakır

Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

İÇİNDEKİLER

SEYAHATNAMELERİN TÜRK TARİHİ VE TÜRKİSTAN
ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN YERİ VE ÖNEMİ
Hasan IŞIK

10. YÜZYILA KADAR TÜRKİSTAN'I ZİYARET EDEN SEYYAHLARIN
İZLENİMLERİNDE TÜRKLER
Mustafa GÖKÇE

SEYAHATNAMELERE GÖRE ESKİ TÜRKLERDE ADALET, SUÇ VE CEZA
Aslı ÇANDARLI ŞAHİN

KEŞFETMEK VE TANIMLAMAK:
17 VE 18. YÜZYIL RUS SEYYAHLARIN GÖZÜYLE BUHARA
Özgür TÜRKER

SEYYAHLARIN GÖZÜYLE 19. ASRIN İLK YARISINDA BUHARA EMİRLİĞİ
Selim Serkan ÜKTEN

RUS SEYYAHLARIN İZİNDE 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
BUHARA EMİRLİĞİ
Selim KARAGÖZ

SEYYAHLARA GÖRE FERGANA'NIN EKONOMİK DURUMU
(18. VE 19. YÜZYILLAR)
Tuba TOMBULOĞLU

YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA YEDİSU BÖLGESİ
Khalida DEVRİSHEVA

BOZKIRDA BİR VAHA: SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA HİVE
Oktay BERBER

SEYYAHLARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA BUHARA VE HİVE'DE YAPILAN TİCARÎ FAALİYETLER
Eralp ERDOĞAN

19. YÜZYIL SEYYAHLARINA GÖRE HAZAR ÖTESİ TÜRKMENLERİNDE YAĞMACILIK VE KÖLE TİCARETİ
Cihad CİHAN

KAÇAR DEVLETİ DÖNEMİ SEYYAHLARINA GÖRE TÜRKİSTAN
Abdolvahid SOOFİZADEH

TÜRKİSTAN'DA MACAR SEYYAHLAR
Melek ÇOLAK

TÜRKİSTAN'A GİDEN OSMANLI SEYYAHLARI:
"ORADA BİR YURT VAR UZAKTA"
Yunus İNCE

RUS HATIRALARINDA TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİNE BİR BAKIŞ (1867-1918)
Leyla DERVİŞ

ÖN SÖZ

Türkistan, ilk çağlardan itibaren Uzak Doğu ile Batı uygarlıkları arasında bir köprüdür. Moğolistan'dan Urallara kadar uzanan uçsuz bucaksız bozkırlar, çoğu zaman konargöçer boyların at koşturduğu coğrafya olarak araştırmalarda ön plana çıkarken, bu coğrafyanın Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ilişkilerdeki rolü göz ardı edilmiştir. Oysaki Türkistan Çin'den veya Akdeniz kıyılarından yola çıkan kervanların ya da Çin'den Hindistan'a gitmek isteyen Budist hacıların uğramadan yola devam edemeyeceği bir coğrafyadır. Türkistan'ı bir ağ gibi saran tarihi ticaret yolları, sadece kervanların ticari ürünleri taşıdığı basit bir yol değildir. Bu yollar aynı zamanda kültürlerin ve dinlerin uzak coğrafyalara ulaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle Çin, İran, Hint ve Roma gibi uygarlıklardan yola çıkan kervanlar, ordular, seyyahlar, hacılar ya da elçilerin yolu bir şekilde Türkistan'a düşmüştür. Bu yolculardan bazıları görüp duyduklarını yazarak bize seyahatnameler bırakmışlardır. Bazılarının serüvenleri ise başkaları tarafından yazılan kitapların konusu olmuştur.

Türk ülkelerine çeşitli zamanlarda gitmiş olan yabancı seyyahlar, gezdikleri yerlerde dikkatlerini çeken olayları, mekânları, kişileri ya da gelenek-görenekleri kaleme alarak hem yaşadıkları dönemdeki kendi toplumlarına bilinmeyen ülkeleri tanıtmışlar, hem de bu değerli bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Seyahatnameleri önemli kılan bir başka özellik ise bahsettikleri ülkelerde yaşayanlar için dikkate değer olmayan şeylerin bir yabancı tarafından önemli görülerek kaydedilmiş olmasıdır. Yani seyahatnameler çoğu zaman bir toplumun öteki gözüyle nasıl görüldüğünü anlamamıza imkân sağlayan eserlerdir.

Türkistan'a bir şekilde yolu düşen seyyahların eserleri temel alınarak hazırlanan bu kitapta başlangıçtan 20. yüzyıla kadar Türkistan'daki Türklerin bir başkası tarafından nasıl görüldüğünün yansıtılması amaçlanmıştır. Bu nedenle farklı dönem ve kültürlerden seyyahların Türkistan'a ilişkin yazdıkları eserler incelenerek kitabın bölümleri oluşturulmuştur. Tabiî ki tarih boyunca Türkistan'ı ziyaret eden yüzlerce seyyahın eserlerini tek bir kitapta incelemek mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse, sadece Rusların yazdığı raporlar ya da seyahatnameleri tanıtmak için dahi ciltlerce kitap yazmak gerekir. Bu nedenle elinizdeki eser, belli dönem ve coğrafyalar seçilerek hazırlanmıştır. Bugüne kadar Türkistan'la ilgili seyahatnameleri içeren birkaç araştırma yapılmış olsa da bütüncül olarak yaklaşan bir eser olmamasından hareketle hazırlanmış olan bu çalışma sadece bir başlangıç olarak değerlendirilebilir ya da Türkistan tarihini seyahatnameler üzerinden değerlendirme yolunda atılmış bir adım olarak da kabul edilebilir. Seyahatnameler üzerinden bir

bölgenin tarihi ve coğrafyasının incelenmesi hem coğrafyada yaşayanların hem de o coğrafyaya seyahat eden seyyahların kültürlerindeki devamlılığı, değişmeleri, kültürlerin birbirlerine karşı geliştirdiği bakışı göstermesi bakımından kıymetlidir. Zira seyyahlar her ne kadar Türkistan coğrafyasının çöllerinden geçip, dağlarından aşsalar da esasen hepsinin hatırasının üzerinden de zaman geçmiştir. Bu anlamda incelenen süreçte tarihin unsurlarından insanlar, zamanlar ve mekânlar da değişmektedir. Türkistan coğrafyası özelinde bu değişimin ana hatlarına değinmeye çalışan elinizdeki kitabın bundan sonra bu yola düşecek araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederiz.

Ekim, 2019

Mustafa GÖKÇE

RUS HATIRALARINDA TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİNE BİR BAKIŞ (1867 - 1918)

Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ
Akdeniz Üniversitesi

Rus İmparatorluğu, çok uluslu yapısı ve devlet yönetim biçimiyle şüphesiz geniş bir devlet yapısına sahipti. İmparatorluğun bu özelliklerinin araştırma konusu olarak incelenmesi hâlinde çok sayıda tarihsel ve politik araştırma yapılması gerekecektir. Zira Rusya İmparatorluğu'nun gelişim deneyimleri üzerine yürütülecek kapsamlı çalışmaların, modern Rusya Federasyonu'nun çok ulusluluk bağlamında İmparatorluğa benzerliği göz önüne alındığında, evrimi için yol gösterici ve geleceğe ışık tutacak faydalı bilgilerin elde edilmesini sağlayacağı aşikârdır.

Rus İmparatorluğu, en parlak çağını yaşadığı 19. yüzyılda nüfus bileşiminin zenginliği, çeşitliliği ve hükmettiği topraklar açısından kıyaslandığında İngiliz İmparatorluğu'ndan sonra dünyanın ikinci büyük devleti olarak kabul ediliyordu. O günün dünyasında 170 milyonluk devasa bir nüfusu barındıran ülkede yaşayanların yüzde 43'ü Rus idi. Ayrıca bu dönemde Rusya halklarının birçoğu sosyopolitik, sosyo-ekonomik ve kültürel açılardan farklı gelişim aşamalarında idiler. Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar, Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycanlılar, Polonyalılar, Finliler, Estonyalılar, Letonyalılar ve Litvanyalılar Sanayi kapitalizmi aşamasında olanlardı. Türkistan (Türkistan), Volga bölgesi, Kuzey Kafkasya, Sibirya ve Uzak Kuzey halkları Kapitalizm öncesi gelişim aşamasında bulunuyorlardı. Bazı halklar ise göçebe ve yarı göçebe bir yaşam biçiminde ve klan sistemi aşamasındaydı. Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Başkurtlar, Buryatlar, Tacikler gibi halklar ise sosyolojik açıdan henüz millet olmak seviyesine erişememişlerdi. Bu halkların çoğunun okuryazarlık oranı da çok düşüktü. Mesela Orta Rusya'da okuryazarlık yüzde 32-35 iken, Ukrayna'da yüzde 16–19, Türkistan'da (o zamanlar Rus Türkistan'ı / Turkestanskoye General Gubernatorstvo), yüzde 2–3 oranındaydı. Elbette ki, halkların birçoğu milli devlet yapısına da henüz sahip değillerdi.[1]

---

1 V.V., Sokolov,*Turkestanskiy Kray v Sostave Rossiyskoy İmperii, Vtoraya Polovina XIX v. – Fevral 1917 g.: Problemı Sotsialno-Ekonomiçeskogo i Obşestvenno-Politiçeskogo Razvitiya*, Dissertatsiya Doktora Politiçeskih Nauk, Moskva 2002, s.3-4.

Sözünü ettiğimiz bu gelişmişlik düzeyini gösteren farklılıklar, aynı zamanda Rus İmparatorluğunun yönetim bölgeleri üzerine yapılacak çalışmalarda doğacak karmaşıklığı da göstermektedir. Araştırmalarda doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak amacıyla, öznel, kişisel nitelikte olanlar dâhil olmak üzere çeşitli tarihsel kaynakların incelenmesinin gerekli olduğu zarureti ortaya çıkmaktadır. O dönemi kaleme alanların anılarında yaşananlar, duygusal, yanlı ve öznel görüşler sayesinde adeta tarihî olaylar sahnede canlandırılmış gibi aktarılmıştır. Bu nedenle anılarda anlatılanların dikkatle ele alınması gerekmektedir. Karşılaştırmalı analizler kullanıldığında, hatıra bilgilerinin bir arşiv malzemesi eleğinden geçirilmek zorunda olunduğuna da şüphe yoktur.

Bu çalışmada, önemli bazı kaynakların ışığında yasal statüsünün özellikleri sayesinde yönetim biçimi Genel Valilik[2] şeklinde düzenlenen Rus işgali altındaki Türkistan bölgesinde cereyan eden olaylar incelenecektir.[3]

Türkistan kelimesi, doğuda bugünkü Çin sınırlarında bulunan Doğu Türkistan'dan başlayıp, batıda Hazar Denizine kadar uzanan ve güneyde Afganistan'dan kuzeyde İrtiş nehrinin orta kısımlarına kadar olan toprakları kapsamaktadır. İşgal edilen Türkistan toprakları *Türkistan Genel Valiliği* adı altında bir idarî birim olarak yapılandırılmıştır. Türkistan Genel Valiliği, Seyhun, Semerkant ve Yedisu (Semireçensk) bölgelerinin bulunduğu coğrafya üzerinde kurulan idaredir. 20. yüzyıla girerken Rusya'nın askerî işgalleri sonucu Türk topraklarında Rus idarî yapılanması şu şekilde oluşmuştur: 1. Bozkırlar Genel Valiliği, 2. Türkistan Genel Valiliği, 3. Buhara Emirliği ve 4. Hive Hanlığı. (bakınız Harita 1)[4]

2 Genel Valilik - General Gubernatorstvo - Rus Türkistanı; 1867-1918 yılları arasında Türkistan'da Rus İmparatorluğu'na bağlı olmuş bir valiliktir. Rus Türkistanı bölgenin 1860'lı yılların başlarında Ruslar tarafından fethedilmesi ile kurulmuş, 1918 yılında Bolşevik İhtilali sonucu Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sona ermiştir.

3 L.M., Lısenko, *Gubernatorı i General-Gbernatorı Rossiyskoy imperii (XVIII - naçalo XX veka)*, 2 İzdaniye, İspravlennıy İ Dopolnennıy, İzd. MPGU, Moskva 2001, s.357; V.V., Çerkasov, (pod. obş. red), İnsitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva v Rossiyskoy İimperii, v Dvuh Tomah, T.1, Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennıy Universitet, Yuridiçeskiy Fakultet. İzdatelstvo Yuridiçeskiy Press Tsenrt, Sankt-Petersburg, 2003, s.557; T.V., Kotyukova (otv. red.), *Turkestan v İmperskoy Politike Rossii: Monografiya v Dokumentah,* İzdatelstvo Kuçkovo Pole, Moskva 2016, s. 878.

4 Hayri Çapraz, Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 24, Aralık 2011, s. 74

Harita 1: *Olivier Roy, Yeni Orta Asya, Haritalar. Metis yayınları, İstanbul 2000.*

Genel Valilik bölgesinde M. Şuşkova'nın belirttiği gibi, merkezin, millî bölgelerle olan ilişkilerini düzene sokma ihtiyacı, özel bir yönetim düzeni oluşturulmasına sebep olmuştu. Merkezî yönetimin sınır ve sorunlu bölgelerdeki asıl dayanağı, önemli bir kontrol yapısı olan Genel Valilik (General Gubernatorstvo) kurumu olmuştur. Bölgeye atanan Genel Valilerin yetkilerinin genişliği bölgenin özelliklerine göre değişiklikler gösterebiliyordu. Türkistan Bölgesi topraklarının yönetimini organize etmedeki kilit unsur, kendisine bağlı idarî düzeni uygulamakta olan Genel Valiydi. Bölgede uygulanan yönetim sistemi, Genel Vali'ye kendi bölgesindeki hükümetin tüm birimleri üzerinde denetim ve kontrol yetkisi vermekteydi. Rus İmparatorluğu mevzuatına uygun olarak, Türkistan bölgesindeki hükümet temsilcisinin yetkileri, bu bölgenin merkezden uzaklığı ve özel jeopolitik konumundan dolayı geniş ve özel statüde düzenlenmişti.[5]

Görüşümüze göre, bölgenin yönetim özellikleri nedeniyle çeşitli zamanlarda Türkistan Genel Valiliğinde görev yapmış olan idarî memurların yazılarındaki mevcut bilgiler, araştırmacılara kamu hayatının tüm yönleri hakkında zengin veri-

5 M.E., Şuşkova, *Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka,* Dissertatsiya Kandidata İstoriçeskih Nauk M.E. Şuşkova, Moskva 2015, s. 5-6.

ler sunmaktadır. Bunların arasından, Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1916-17), Konstantin Konstantinoviç Palen (1908), Georgiy Pavloviç Fedorov (1870-1910), İllarion Sergeeviç Vasilçikov (1908-09) ve diğer bazı Çar hükümeti bürokratlarının isimlerini özellikle zikretmek gerekir. Aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nun kamu hizmeti ile ilgisi olmayan vatandaşlarının kaleme almış olduğu hatıraların içerikleri de analiz edildiğinde yararlı bilgiler sunmaktadırlar. Hatırat sahiplerinin o dönemle ilgili tuttukları notlar, bugün hâlâ araştırmacılar için önemli bilgiler içermektedir.

Hatıralar içinde, 1908-1909'da Türkistan bölgesini denetleyen Çarlık Senatörü Kont Konstantin K. Palen'in verdiği bilgiler, 20. yüzyılın başlarında sömürgecilik tarihi ile ilgili kuşkusuz, özel bir yere sahiptir. Konstantin Palen, "*Missiya v Turkestane*[6]*1908-1909*" adıyla kaleme aldığı anılarında, 1908-1909 yıllarında bir senatör olarak denetim için gittiği Türkistan gezisi izlenimlerini, resmî raporlarında belirttiği bilgileri önemli ölçüde tamamlayan verilerle destekleyerek anlatmıştır. Bu eser, Türkistan vilayetinin yaşamının tüm ana yönlerini açıklayan çeşitli ve en önemli bilgileri içermektedir.

Konstantin K. Palen, Türkistan'da yaşayan yerli halkın hayatı hakkında çok değerli etnografik bilgiler sunmaktadır. Örneğin, kültürel ve estetik değeri dikkatini çektiği için Palen, yerel halkın evlerinin mimarî stilini ayrıntılı olarak anlatmaktadır:

"Taşkent'e yaklaşırken, yerel konutlarından etkilenmiştim. İlk bakışta, Türkistan köyünün görünümünde Avrupa ile karşılaştırıldığında garip bir şey var. Çatılı evlerin yokluğu yangının tahrip ettiği bir yer izlenimini veriyor, böylece yangından sadece duvarların kaldığı düşünülüyor. Fakat bu izlenim, yaklaşmakta olan treni izleyebilmek için birbirlerini iterek bu düz çatılara çıkan meraklı kadınların rengârenk kıyafetleri karşısında kısa sürede yok oldu." [7]

Bölgenin yerel sakinlerini izleyen K.K. Palen, kıyafetlerinin zenginliğine ve çeşitliliğine hayran olmuştu. Ona göre hepsinden önemlisi, şehirli bey, molla ve çoban çocuğunun da sınıfsal ayrım olmaksızın sergilemiş oldukları davranış tarzlarının saygınlığı ve asaletiydi. Özellikle gençlerin her hareketlerinde göze çarpan büyüklere karşı gösterdikleri hürmet K.K. Palen'in dikkatini çekmiştir. Bu davranış, ancak çocukluk yaşlarından itibaren sıkıca bir şekilde aşılanarak sağlanabilirdi. Bu hasletleri kazandıran medreselerde verilen eğitim idi. Palen, İslamı, pedagojik ve ahlaki önemi açısından özel bir din ve dünya görüşü olarak kabul

6 Türkçesi: Türkistan'daki Misyon

7 M.B., Mahmudova, *Memuarı K.K. Palena "Missiya v Turkestane 1908-1909"*, Vostok, Afro-Aziatskiye Obşestva: İstoriya i Sovremennost, 2017 g., № 3, s. 75.

etmekteydi. Eleştirilere maruz kalan Palen'in bu görüşü, Rus siyasî bakışını temsil eden aydınlar tarafından bir saçmalık olarak yorumlanmıştır.

K.K. Palen'in anılarında, Türkistan Bölgesi hakkında hazine değerinde etnografik bilgiler bulunmaktadır. Fergana Vadisinin zenginlikleri uzun uzun anlatılmaktadır. Tohumları değerli santonin ilaçlarının üretiminde hammadde olarak kullanılan özel bir pelin çeşidinin yetiştirildiği Yedisu bölgesinin çok verimli topraklarından bahseden Palen, yine Yedisu bölgesine göç eden Kazaklar, yaşam tarzları, uğraşları ve problemleri hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Nasturiler tarafından kurulan ve birkaç yüzyıl boyunca Issık Gölü'nün kıyısında bulunan manastır hakkında (efsaneye göre, kutsal Evangelist Matfey duvarlarına gömülüdür) halk arasında anlatılanları dile getirirken, uzun süre önce gölün suları altında kaybolan yaklaşık dört şehir ve birçok şey hakkında daha anlatımlarda bulunmuştur.[8]

Bir diğer meşhur Rus bilim adamı Aleksandr Fedoroviç Middendorf, 1878 yılında Türkistan'a düzenlediği bilimsel gezi sırasında tarım araştırmalarıyla birlikte coğrafya ve klimatoloji konusunda önemli gözlemlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Aleksandr F. Middendorf, genişçe entomolojik çalışmalar yapacak olan Petr Semenov-Tyan-Şanskiy'e (1888) 5 Mayıs 1878 yılında yazdığı mektupta bölgenin istilası ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarır: "Bölgedeki konumumuza daha yakından baktığımda düşmanın başka bir zayıf yönünü görmediğimden içinde bulunduğumuz ikilemden galip olarak çıkmanın tek ve ulaşılabilir yolunun, Sibirya tarafından yalnızca yarım önlemler ile değil, olası bütün imkânlarla destekleyerek güne, güneydoğuya doğru; daha sonra *elimizden geldiği kadar Türkistan bölgesinden güneye doğru ilerlemek* olduğunu düşünüyorum. …"[9]

Yukarıda ismi geçenlerden Türkistan'ın son Genel Valisi olan Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in (1916-17) anıları da dikkat çekmektedir. Çalışmasında, sistematik bir yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk Genel Vali olarak bu göreve atanan General Konstantin Petroviç Kaufman'ın (1867-1882) yöneticilik yaptığı dönemi değerlendiren yazar, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Türkistan bölgesinin Rus idaresi altında geçen ilk yıllardaki durumunun bir resmini oldukça nesnel olarak çizmeyi başarmıştır.

Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in, bizzat benimsediği ve uyguladığını söylediği politikasının temel amaçlarını açıklaması dikkat çekicidir. Bunları şu şekilde sıralamıştır:

---

8 M.B., Mahmudova, *age*, s.77.

9 Aleksandr Kolesnikov, Mariya Matveyeva, *Rus Seyyahların Gözüyle Orta Asya*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul 2019. s. 106-107; Rusya Coğrafya Cemiyeti Arşivi 1, Defter № 1, Dosya 14.

- Türkistan'da "*Rus ırkını özel yüksek bir statüye*" çıkarmak;

- Zafer kazanıldıktan hemen sonra yerlilere karşı güven verici ve hayırsever bir tutum sergilemek;

- Yönetim-hükümet organizasyonunu yerel halkın görgü ve geleneklerine en yakın olacak şekilde düzenlemek;

- Yerel halk kitlelerinin ekonomik durumunu iyileştirmek için Rus yetkililerin olumlu tutum sergilemelerini önemsemek.[10]

Görüldüğü gibi, Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin, bir bütün olarak anılarında, olaylara mensubu olduğu hükümetin emperyalist politikaları ve söylemleri doğrultusunda yaklaşmaktadır. O'na göre Türkistan mutlaka Rusya İmparatorluğu'na ilhak edilmelidir. Yerel halka karşı uygulanan politikada hümanizm prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalındığını iddia etmektedir. Bu bağlamda izlenen politikalar sonucunda Türkistan halklarının her bakımdan yaşam şartlarının önemli ölçüde geliştirildiğini ileri sürerek geleneksel Rus resmî yaklaşımını paylaşmaktadır. Savlarını doğrulamak için, Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin, her icraatlarında öncelikle yerel halkın çıkarlarına uygunluğunu göz önüne aldıklarını ve Türkistan genelinde güçlü sosyal fikir birliği oluşturmaya odaklandıklarını belirterek, Von Kaufman'ın toprak yönetimi ve din politikasını da ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu çerçevede Von Kaufman'ın bölgedeki tarımsal üretimi iyileştirmeye yönelik aldığı tedbirlerle ilgili ekonomik alandaki etkinliklerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Yine Kuropatkin, bahçe sayısının arttığına ve ekili alanlarının genişlediğine, bölge hükümetinin sulama faaliyetlerindeki başarısına dikkat çekmektedir. Aynı çerçevede Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin, Konstantin Petroviç Von Kaufman'ın, pamuk, ipekçilik, at yetiştiriciliği gibi ekonomik faaliyet alanlarının geliştirilmesi üzerindeki çabalarını da kaleme almıştır.[11]

Ticaretin geliştirilmesi için yol ve köprüler yapılmıştır. Rus halkının ihtiyaçları için alkol ürünleri üretimi düzenlenerek şarap, votka ve bira imalatına başlanmıştır.[12] Taşkent'te büfe ve alışveriş tezgâhları kurularak bunların üzerinden ticaret teşvik edilmiştir. Von Kaufman'ın sosyo-ekonomik alanda uygulamış olduğu politikayı idealleştiren A. N. Kuropatkin, 1916'da Türkistan gezisi sırasında görmüş olduğu manzarayı anlatırken abartılı bir şekilde "*Aç Bozkır*", "*birçok kurbanı alan korkunç çöl*"den "*verimli arazi*"ye dönüştüğünden etkilendiğini ve su kanallarında bile balık yetiştiğini söylemektedir.[13] Bu değişiklikleri sıralayan

10 İ.V., Karpeev, "İz Vospominaniy Generala A.N. Kuropatkina. 1867–1882 gg", İstoriçeskiy Arhiv, № 1, 1994, s.185–195.
11 İ.V., Karpeev, *agm.*, s. 191-192.
12 İ.V., Karpeev, *agm.*, s. 192-193.
13 İ.V., Karpeev, *agm.*, s. 192.

Kuropatkin, bunların özellikle Von Kaufman'ın faaliyetleri sonucunda elde edilen büyük başarılar olduğunu belirtmektedir.

Şurası bir gerçektir ki, Mareşal K.P. Von Kaufman'ın, bölgede ilmî seferler düzenleyerek doğubilimi ve Asya kıtası ile ilgili devasa materyaller toplamak maksadıyla yürüttüğü faaliyetler sonucunda bilim dünyasının kullanabileceği önemli veriler kazandırmıştır. Kuşkusuz ki, K.P. Von Kaufman'ın yürüttüğü bu faaliyetler ayrı bir araştırma gerektiren önemli bir konudur. Bu çalışmalar sürdürülürken bölgede 3 Temmuz 1876 yılında Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyeti yönetim kuruluna yazdığı mektubundan Rus işgal hareketlerinin de devam ettiği anlaşılmaktadır: "Pamir dağlarını ayrıntılı olarak incelemeyi eskiden beri hayal ediyorum. Bilime çok yararlı olacak. Bu konudaki tek engel Pamir ile Fergana vadisi arasındaki dağlarda yaşayan halklardır.…*bize bunların tamamı boyun eğmiş durumda değildir. En kısa süre içerisinde bu engelin ortadan kalkacağından hiç şüphem yok*" ifadesiyle bölgenin ele geçirilmesi hususunda yoğun çalışmalar yürütüldüğü açıklanmaktadır.[14] Her ne kadar açık açık çok fazla ifade edilmese de çok üstün silah ve askerî güce sahip Rus kuvvetlerine karşı vatanperver Türklerin çok çetin bir direniş gösterdikleri anlaşılmaktadır. K.P. Von Kaufman'ın valiliği (1867-1882) döneminde işgalcilere karşı vatanlarını ve istiklallerini savunmak için direnen yerli halkların 15 yıl boyunca acımasızca katledildiği de göz ardı edilmemelidir.

Resim 1: Vasiliy Vasilyeviç Vereşagin, "Zafer Kutlamaları, 1871-1872".[15]

14 Aleksandr Kolesnikov, Mariya Matveyeva, *age,* s. 100; *Rusya Coğrafya Cemiyeti Arşivi*, 1-1876, Defter № 1, Dosya 18.

15 Von Kaufman'nın talebi üzerine ünlü ressam Vasiliy Vasilyeviç Vereşegin (1867-1870) üç

Kamu hizmeti ile ilgisi olmayan Rusların anılarında, Rus işgali altında bulunan Türkistan topraklarının önemli bir sosyo-ekonomik gelişim ve dönüşüm gösterdiğine değinilmesi ilginçtir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce bir teftiş ile bölgeyi ziyaret eden Ortodoks Kilisesi yetkilisi Georgiy İvanoviç Şavelskiy'in Türkistan ekonomisiyle ilgili açıklamaları dikkat çekmektedir. Şavelskiy gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

> "1914 Nisan-Mayıs'ında, Taşkent – Skobelev (Fergana) – Samarkand - Aşkhabad – Krasnovodsk – Kushka - Merv hattı boyunca Türkistan'ı geçtiğimde, her yerde orada son zamanlarda üretilen muazzam kültürel çalışmaların şaşırtıcı sonuçlarını gözlemledim. Çıplak ve güneş ışığı altında yanan devasa bozkırlarının yanında, görkemli bir bahçe gibi yemyeşil bitki örtüsü ile donanmış vahalar, canlı bir şekilde göze çarpıyordu, bu yapay olarak yeşillendirilen alanlar her yıl geçtikçe artıyor. Tarlalarda her geçen gün ekim alanları artan pamuk, pirinç gibi en değerli mahsuller ekilmekteydi. Skobelev kasabasında, Fergana valisi, 1913 yılında Fergana bölgesinin[16] 40 milyon ruble tutarında pamuk sattığını, oysa burada daha önce hiç pamuk ekimi yapılmadığını söyledi. 1914 yılında geliştirilen bahçecilik, 120 üzüm çeşidine ulaştı; elma, armut, erik ve kirazlar inanılmaz miktarda ve mükemmel kalitede üretilmektedir. Hızla gelişmekte olan şarap yapım endüstrisi büyük miktarda ve yüksek kaliteli tatlı şarapları piyasaya sürmeyi vaat etmektedir. İpekçilik ve arıcılık gelişmektedir. Türkistan'daki en dikkat çekici Rus başarılarından biri, özellikle tüm dünyadan âlimlerin ilgisini çeken Aşgabat - Krasnovodsk demiryolunun bulunduğu bölgede, kumlu bozkırın ağaçlandırılmasıydı. Şimdi Türkistan yolculuğum esnasında, büyük Rusya'nın ayrılamaz bir parçası olan bu toprakların görkemli ve parlak geleceğini bir tür sihirli rüya gibi görüyorum".[17]

---

yıl boyunca Türkistan'da bulunmuş ve meşhur albümü "*Türkistan Bölgesi Günlük Hayatından Resimler Albümü*" ortaya çıkmıştır. Kaynak: Aleksandr Kolesnikov, Mariya Matveyeva, *Rus Seyyahların Gözüyle Orta Asya*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul 2019. s. 27; Resim, Moskova'daki Tretyakov Sanat Galerisi'nde sergilenmektedir.

16 Fergana bölgesi, 1880'lerin başında Andican, Hokand, Margelan, Namangan, Oş ve Çust şehirlerini içine almaktadır. Çust şehri 1886 yılında Namangan'a bağlanmıştır. Fergana bölgesi, bugün Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içindedir. Kaynak: S.N. Abaşin, "Obşina v Turkistane v Otsenkah i Sporah Russkih Administratorov Naçala 80 gg. XX v.", *Sbornik Russkogo İstoriçeskogo Obşestvo, Rossiya i Srednyaya Aziya,* Tom No 5 (153), Moskva 2002, s. 83.

17 G.İ., Şavelskiy, *Vospominaniya Poslednego Protopresvitera Russkoy Armii i Flota*, İzdatelstvo İm. Çehova, New York 1954, s. 175

Bu anlatılanların değerlendirmesi yapılırken anıların yazarının sosyo-ekonomik durumunun etkisiyle öznel-coşkulu bir anlatım tarzı benimsediğini ve gerçekleri tarif ederken Şavelskiy'nin duyarsız ve özensiz davrandığını da belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte abartıldığı kadar olmasa da bölgenin Çarlık döneminde sosyo-ekonomik açıdan bir değişim ve kalkınma süreci yaşadığını söylemek daha doğru olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Türkistan'da bir teftiş gezisinde bulunan Knyaz I. Vasilçikov'un anılarında Rus işgali altındaki Türkistan topraklarının gelişmişlik seviyesi ile Buhara Emirliği kıyaslanmaktadır. O, Rusya, Buhara Emirliği'inin iç işlerine karışmadığı için "*iç karartıcı bir tablo*" ile karşılaştığını, özellikle de Buhara'da yaşayan ihtiyarlarla yaptığı konuşmalardan Buhara Emirliği'nde birçok şeyin yolunda olmadığını öğrendiğini anlatmaktadır. [18]

Araştırmamıza konu olan dönemi yaşayanların anılarında Türkistan Genel Valiliği yönetimi sınırları içinde kalan şehirlerdeki yaşam biçimiyle ilgili bilgilere ayrıntılı bir şekilde birçok defa yer verilmiştir. Örneğin, gelecekte tanınmış Sovyet bilim adamı olacak olan Nikolay P. Vasilkovsky, "*Fergana Hakkındaki Anılarım*" adlı eserinde, Türkistan Genel Valiliği ana şehirlerinden birinin günlük yaşamını adeta canlı bir şekilde resmetmiştir. Bu bağlamda, yazarın, 20. yüzyılın başlarında oldukça yüksek bir endüstriyel gelişim göstermiş ve kapitalist yaşamın öne çıktığı şehir nüfuslarının niteliksel bileşimini vurguladığını belirtmekte yarar vardır:

> "O dönemin Fergana'sında çoğunlukla memurlar, askerler ve aynı zamanda iş adamları yaşamaktaydı. Ayrıca şehirde tüccarlar, zanaatkârlar, din adamları, şehir okulunun öğretmenleri, gimnazyumda görev yapanlar ve medreselerde bulunan müderrisler hayatlarını idame ettiriyorlardı. Annemin çalıştığı drenaj fabrikası dışında, birkaç başka sanayi kuruluşu daha vardı: küçük bir pamuk fabrikası, bir değirmen, konserve fabrikası ve bir bira fabrikası, el sanatları dükkânları ve bir tren istasyonu bulunmaktaydı. Toplam Skobelev'de (Fergana'da) o dönem on beş bin nüfus yaşıyordu. Öyle ya da böyle, nüfusun çoğu eğitimliydi".[19]

İlginçtir ki, 20. yüzyılın başında Fergana, gelişmiş bir Avrupa şehri gibi Vasilkovskiy'yi etkilemişti:

---

18 İ.S., Vasilçikov, *To, Sto Mne Vspomnilos… Vospominaniya Knyazya İllariona Sergeeviça Vasilçikova. İz arhiva semyi Vasilçikovıh*, İzdatelstvo Olma-Press, Moskva 2002, s. 189.

19 Nikolay Vasilkovskiy, *Vospominayiya o Fergane*, Zvezda Vostoka, 2, 2012, https://ziyouz.uz/ru (son erişim: 26.06.2019)

"Biz şehre geldiğimizde, Rus yönetimi altında üçüncü on yılını yaşıyordu. Planlaması bir Avrupa şehri gibi yapılmıştı. Sokaklar geniş idi, kaldırımlar ağaçlarla çevrilmiş idi. Özellikle de sulamadan sonra yaz aylarında sokaklar gölgeli ve serindi. Kentin çıkışında, yüksek tuğla duvarları ve kesme siperleriyle bir kale vardı. Köşelerinde korkulukları olan kululer yükselmekteydi. Kulelerin herbirinde savaş topları bulunuyordu. Muhtemelen, kale, iç isyanlar dönemini geçirdiği ve nispeten yakın bir zamanda inşa edildiği için şehri dış düşmanlardan korumak amacıyla yapılmıştı. Kalenin önünde yarım daire biçimli bir caddeyle sınırlanmış boş bir kent meydanı vardı. Meydandan oklar gibi radyal sokaklar uzanırdı. Bunlardan en önemlisi tren istasyonunun bulunduğu meydanna çıkmaktaydı."

Yazar, anılarında, çok uluslu ve sosyal bağlılık açısından çeşitlilik gösteren Fergana'nın demografik yapısına değinmektedir: "Fergana'nın nüfusu karmakarışıktı. Rus aydınları valilik kançılaryasında görev yapıyorlar ya da kadın ve erkek jimnazyumlarında öğretmen olarak vazifelendiriliyorlardı. Yunanlılar ekmek fırınlarını işletiyorlardı, Bulgar kökenliler ise bahçıvanlık işleri ile uğraşıyorlardı. Esnaf ve tüccarların çoğunluğu Özbekler ve Taciklerdi."[20]

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Vasilkovsky, yerel halkın ilişkilerinde gözle görülür bir olumsuzluk belirtisine rastlamadığını, aksine, karşılıklı menfaatler söz konusu olduğu için Ruslar ile yerli halk arasında iyi ilişkiler kurulduğuna dikkat çekmektedir. O, bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

> "Ruslar ve Özbekler, genel olarak, iki tarafın da çıkarları doğrultusunda uyum içinde yaşamaktaldırlar. Yerliler, ürünlerinin daha geniş bir satış imkânına kavuşarak biraz daha müreffeh hâle geldiler. Ruslar ise onlardan günlük yaşamlarında gerekli olan her şeyi alırlar, sadece yiyecek içecek değil, aynı zamanda ham pamuk, ipek, ev dokuması pamuk, yün ve ipek kumaşlar, halılar ve keçeler ve daha pek çok şey. Ruslar Özbekçe konuşmayı öğreniyorlar, Özbekler'in ise hemen hemen hepsi Rus dilini öğrenmişler. Şehirlerde, genç Özbek erkeklerinin okuma yazma, matematik, defter tutma ve diğer disiplinlerle ortaokul eğitimlerini alabilmeleri için Rus-Yerli okulları açılmıştır."[21]

İçine giren insanı cazibesiyle adeta kuşatan Fergana pazarının zenginliği, çeşitliliği, farklı insan görüntülerini yansıtan harmonik yapısı ve işleyişi, Vasilkovsky üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. O günün ticarî ve günlük hayatını yansıtması bakımından Vasilkovsky'nin şu anlatımı önemli bilgiler içermektedir:

---

20 Nikolay Vasilkovskiy, *agm.,* https://ziyouz.uz/ru (son erişim: 26.06.2019)

21 Nikolay Vasilkovskiy, *agm.,* https://ziyouz.uz/ru (son erişim: 26.06.2019)

> "Pazar gününde, çeşitli eşyalarla yüklü deve karavanları, eşekler ve atlar farklı yönlerden gelerek kentin her yerinden geçerler. Yüzlerce, binlerce insan çevre köylerden gelen ürünlerle pazara akın ederdi. Bu ne kalabalık! Bu her hafta yaşatılan bir bayram". Genel olarak, Vasilkovsky, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fergana"a oldukça yüksek ve konforlu bir yaşam standardı olduğunu belirtmektedir: "Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki zaman, Türkistan bölgesinin en bereketli, en iyi zamanıydı. Her şey ucuzdu, pazarlardaki meyve tezgâhları bolluktan yıkılıyordu."[22]

Türkistan topraklarına ilk ayak basan Rus ordu mensupları olmuştur, ancak bu askerlerin çoğu o dönemdeki Rus toplumunun seçkin zümresinin insanlarıydı. Bugün bu coğrafya birçok şehrin planlamasını, yolların açılmasını, demir yollarını ve kanallarını onlara borçludur. Bunlarla birlikte, hatıra sahiplerinin, Çar dönemi Türkistan Genel Valiliğindeki durumu bütünüyle idealleştirdiklerini ve tamamen çok abartılı bilgilerle hatıralarını doldurduklarını söylemek yanlış olur. Aynı zamanda, Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'daki hâkimiyetini kalıcı ve ebedî kılmak için Çarlık hükümetlerinin siyasî açıdan eksikliklerini tespit ederek önerilerde bulunmuşlardır. Özellikle bazı çar memurlarının anılarında, Türkistan Genel Valiliği yönetiminde yaşamakta olan yerel halk arasında dinî aşırılıkçılık oluşumunun bir sorun hâline geldiğine ve Rus yönetimi açısından büyük bir tehlike teşkil edebileceğine vurgu yapılmaktadır. Varlığına ve taşıdığı potansiyele dikkat çekilen bu tehlike daha çok 20. yüzyılın başlarında yoğunlaşmıştır. Bazı anılarda bunun nedeni, geleneksel yaşam biçimini tehdit eden kapitalist ilişkilerin Türkistan'a hızlı bir şekilde nüfuz etmesi karşısında, belirgin bir İslam dini inanç sistemine sahip olan yerel halkın bu gelişmelere tepkisi olarak açıklanmıştır. Nitekim bu sürecin, emperyalizm karşıtı ulusal kurtuluş hareketinin oluşumunda "üreme zeminini" oluşturduğu da vurgulanmıştır. Onlara göre sorun, Çar idarî kurumları tarafından durumun hiçbir şekilde kontrol edilmemesinden kaynaklanıyordu.[23]

Bu süreçleri tanımlayarak, Şubat 1909'da Fergana bölgesinin askerî valisi olan Binbaşı General Susanin, yerel halkın duyguları üzerine fikir yürüterek şöyle yazmıştır: "Hâla, halkın dini-ruhsal yaşamının tüm geniş alanları, bizim tarafımızdan hiçbir gözlem yapılmadan kalmaktadır. Çok sayıda medreselerde neler yapıldığı, insanların inanç ve görüşlerindeki evrimin tam olarak ne olduğu ve eserleri pazar-

22 Nikolay Vasilkovskiy, *agm.,* https://ziyouz.uz/ru (son erişim: 26.06.2019)

23 E.A., Gluşenko, *Rossiya v Sredney Azii. Zavoevaniya i preobrazovaniya*, İzdatelstvo Tsentpoligraf, Moskva 2010, s. 337; P. Y., Poçekayev, *Gubernatorı i Banı: Liçnostnıy Faktor Pravovoy Politiki Rossiyskoy İmperii v Tsentralnoy Azii, XVIII - naçalo XX v.*, İzdatelskiy Dom Vısşaya Şkola Ekonomiki, Moskva 2017, s. 381; Y.A., Lısenko, (ve diğerleri), *Etnopolitiçeskiye Protsessı v Tsentralnoaziatskih Okrainah Rossii v Period Revoludsiy 1917 Goda*, Monografiya, Altayskiy universitet, Barnaul 2017, s.366.

larda yoğun bir ticaret nesnesi oluşturan geniş Müslüman edebiyatına nasıl yansıdığı hakkında çok az şey biliyoruz ve bu hedefe ulaşmak için uygun bir kurum tesis edilinceye kadar bu farkındalığa sahip olmayacağız".[24]

Susanin, yukarıdaki bahsedilen tespit ettiği sorunu çözmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Vali, kendi tercümanını bir seyyar satıcı kimliği ve kılığında yerel halkın dinî-manevî hâlleri hakkında bilgi toplaması için Fergana bölgesindeki şehirlere göndermiştir.

Hatıra sahibi birçok seyyah ve memur, yerel halkın emperyalist Rus idaresinden ve Rusça konuşan halktan kademeli olarak uzaklaşmasının, bunun sonucunda ulusal kurtuluş ideolojisinin doğuşunun ve yerli halkın bağımsızlık fikrini benimsemesinin en önemli nedeni olarak "*bölgede yanlış yürütülen eğitim politikası stratejisi*"ni görmüşlerdir.

Nitekim Türkistan'da eğitim meselelerinin emektarlarından bir eğitim uzmanı olan Nikolay Petroviç Ostroumov, yerel halkların eğitim ve öğretim meselesini ele alan analitik makalesinde, Türkistan'ın ilk Genel Valisi olan Von Kaufman'ın Müslüman eğitim kurumlarının mevcut durumu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını, medrese ve mekteplerin de kendilerini çoktan tükettiklerini düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca, ona göre, ilk Genel Vali, kısmen Türkiye'nin içinde bulunduğu hastalıklı yapısıyla ilgili o zamanın hâkim görüşünden etkilenerek İslam'ın içerde bir güce sahip olduğuna inanmıyordu; genellikle Müslüman kültürünün çağını kapattığı, bundan sonra uyanış ve ilerleme kaydedemeyeceği fikrindeydi.[25] Tipik bir Rus yöneticisi olan Konstantin Petroviç Von Kaufman, yalnızca Avrupa eğitimine inanıyordu. Türkistan bölgesinde, Genel Vali Rus okulları vasıtasıyla Ruslaştırma politikasını yürütmek niyetindeydi.[26]

N. P. Ostroumov, bölge başkanının Türkistan'da göçebe Kazak kabilelerinin bulunduğunu bildiğini, ancak Sart[27] ve Tatar'lara yakın olmalarına rağmen, İslam'ın bunlar üzerindeki etkisinin az olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. "Bu nedenle, tüm dikkatini, Türkistan Bölgesi'nde özellikle Kırgız çocukların eğitileceği Rus okulları kurmak için odaklanmaya karar verdi. Böylece Rus okullarında öğrenim gören Kırgız çocukları Ruslaşarak Rus toplumuna dâhil olacakları

24 Tsentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Uzbekistan. F. İ-1. Op. 31. D.528 L.3ob.

25 N.P., Ostroumov, Kolebaniya Vo Vzglyadah Na Obrazovaniye Tuzemtsev v Turkestanskom Krae, *Hronologiçeskaya Spravka*, Taşkent 1910, s.139-140.

26 N.P., Ostroumov, *agm*., s.140.

27 Sartlar: 15 - 19 yüzyıllarda Türkistan halklarının bir kısmının ortak adıdır. Daha sonra Özbek halkının bir parçası hâline gelir. Dilleri bazı bölgelerde Özbek ve Kazak lehçelerine daha yakın olmakla birlikte en çok Çağatay edebi diline yakındır. Kaynak: *Bolşoy Entseklopediçeskiy Slovar*. 2000.

için bundan sonra Avrupa medeniyetinin fikir ve ilkeleriyle uyumsuz olan İslam dininin onları etkilemeyeceğini ummuyordu."[28]

Bununla birlikte Konstantin Petroviç Von Kaufman, bölgede bazı önlemlerin alınması için girişimlerde bulunmaktan geri kalmamıştı. Örneğin, 12 Şubat 1876 yılında İçişleri Bakanlığı'na resmî bir yazıyla başvuran Von Kaufman, bölgede Müslüman literatürünün yayılması konusuna değinerek Kazan Tatarlarının ücreti ucuz olan yayınlarının yalnızca yerleşik olan bölge sakinleri arasında değil, aynı zamanda göçebe Kazak halkları arasında da yayılmasına sebep olduğuna dikkat çekmişti. Kazan ve Orenburg'dan gelen Müslüman tüccarlar sayesinde her yıl geçtikçe daha da artan bir hızla İslam dininin göçebeler arasında güçleneceğine dair endişesini dile getirmişti. Bu bağlamda, Basın İşleri Genel Müdürlüğü'nün, Müslüman basın yayınlarının sayısını sınırlamak ve bölgedeki dağıtımlarını önlemek için uygun önlemler almasının gerekli olduğunu belirtmişti.

Rus gözlemcilerin görüşüne göre, İslamî eğitim kurumlarının yerel halk üzerindeki etkisinin hafife alınması, bölgede kamu yönetiminin temel stratejik hatalarından biri olmuştur. Sonunda yerli halk kitlelerinde millî fikirlerin oluşması için çok uygun bir zeminin hazırlanmasına yol açmıştır.

1912'de Türkistan'ı ziyaret eden Çarlık Devlet Arazi Yönetimi Genel Müdürü A. V. Krivoşein, bölgenin gelişme potansiyeline dikkat çekerek askerî komuta sisteminin daha da geliştirilerek sürdürülmesi gerektiğine dair önerisini merkezî hükümete bildirmiştir. O, düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "Gözlerimle Türkistan'daki yerel unsurların hâkimiyetinin yaygınlığını gördüğümden beri istemsizce Rus askerî kampı için hala bir yer olduğunu hissediyorum, gerçekleşen eylem Rusya'nın Türkistan'a muzaffer yürüyüş aşamasıdır ve mutlaka devam etmelidir… ".[29] Krivoşein'in iyimser tespitlerine karşılık bölgedeki iç politik durumun Rus aleyhtarı gelişimini önlemek için, Çar hükümetinin aldığı yalnızca sert idarî tedbirlerin fayda etmediği görülmektedir. Bölgede, savaş öncesi dönemde, "istikrarı tehdit eden" Pantürkizm[30] hareketleri aktif olarak yayılmıştır.

19. yüzyılın sonunda devletin uygulamakta olduğu kültürel alanda resmî Ruslaştırma politikasına bir cevap olarak doğan ve Rusya'nın Türk kökenli aydınlar tarafından olgunlaştırılan Pantürkizm, Rusya'daki tüm Türklerle Osmanlı Türkleri arasında bir bağ oluşturmayı amaçlıyordu. Nihai hedef Türk birliğini sağlamaktı[31].

---

28 N.P., Ostroumov, *agm*., s.140.

29 S.N., Abaşin (ve diğerleri), *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva, 2008, s. 78.

30 Pantürkizm – Pantürkçülük, Türkçülük, Türkizm, tüm Türk halklarının kültürel ve politik birliğini amaçlayan bir harekettir.

31 Ceylan Tokluoğlu, Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 84, 2012, s. 105.

Emir Timur'un şu sözleri dilden dile dolaşır olmuştu:

"*Biz ki, Melik-i Turan; Emir-i Türkistan'ız.*

Biz ki, Türk oğlu Türk'üz.

Biz ki, Milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün başbuğuyuz"

Türkçülük ideolojinin güçlenmesiyle Türkistan halkları, Ruslara karşı mücadelelerinde bir kurtarıcı arayışı içindeydiler. Bu kurtarıcıyı ve yardım edecek eli "*Altaylarda değil, Anadolu kapılarında, Marmara sahillerinde*" arıyorlardı. 1909 yılında iktidarın değişmesi sonrasında Türkçülük politikasını benimseyen yeni Osmanlı yönetimi, Türkistan Türk dünyası ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık mücadelesini desteklemesi sonucunda Türkistan'da Rus boyunduruğundan kurtulmak amacıyla büyük başkaldırı ve ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Ancak bunların çoğu 1916'da Yedi Su Faciası'nda olduğu gibi Ruslar tarafından askerî güç kullanılarak kanlı bir şekilde bastırılmıştır.[32]

Ayaklanmaların yaşandığı yıllarda Türkistan'da bulunan Kont K.K. Palen anılarında, sömürge idaresinin yetersiz ve tatmin edici nitelikte olmadığını söylemekte ve Türkistan Genel Valiliğinin iç politik gelişimindeki bir başka soruna dikkat çekmektedir. Yöneticilerin kişilik yapılarını ve yöneticilik vasıflarını değerlendiren Palen, yetkililerin çoğunluğunun profesyonel düzeylerinin çok düşük seviyede bulunduğunu eleştirel bir şekilde not etmiş ve bazı yöneticileri "*yaltakçı*" gibi ağır sıfatlarla nitelendirmiştir. Bu sözleriyle yöneticilerin liyakatsiz ve vasıfsız olduklarına vurgu yapan Palen, sömürge idaresinin gidişatında olumsuz bir eğilim olduğuna da dikkat çekmiştir.

Palen'in saptamasına göre, ilk Genel Vali Von Kaufman'ın Valiliği sırasında kamu hizmetinde ağırlıklı olarak yüksek derecede eğitimli, iki veya üç yabancı dile hâkim, birçoğu yerel dilleri bile bilen, Rusya'nın çıkarlarına bağlı profesyonel insanlar istihdam edilmiş iken sonrasında atanan yöneticiler arasında ilk başta, idarî yönetimin çalışanları hakkında kötü ünün yayılmasını başlatan birkaç "*yüz karası*" vardı. General Kaufman'ın ölümünden sonra işler değişti. Savaşta cesur, ama yöneticilikte zayıf olan tanınmış uzunca generaller listesinde yer alanlar, Genel Valilik görevlerini üstlenmeye başladılar. Bu generaller, emrinde olanlar tarafından kullanıldılar ve bu "*yüz karası*" diye nitelenen sömürge yönetiminin kadrolarını gittikçe doldurmaya başladılar.[33]

---

32 İsrafil Kurtcephe, Tekilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 3, Ankara 1993, s.404, 408, 409.

33 M.B., Mahmudova *age*, s. 74-75.

Sonuç

Sonuç olarak, Rus yönetiminde Türkistan ile ilgili gözlemlerde bulunanların anılarında, genel olarak, kamusal yaşam şartlarının olumlu değişiklikler gösterdiğine dikkat çekilmektedir. Dönemin Rus yöneticileri, Türkistan'da modern yol, su kanalları ve şehir mimarîsinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bir bakıma, birçok hatıra sahibi, ilk yıllarda sosyo-ekonomik alanda, imparatorluk merkezinin etkisiyle ilişkili olarak Türkistan topraklarının istilasından hemen sonra meydana gelen olumlu değişiklikleri idealize etmişlerdir. Aynı zamanda ileri yıllara ilişkin daha objektif saptamalarda bulunmuşlardır. Bu çerçevede tasarlanmadan ve planlanmadan yöneticilerin kişisel kararlarına göre şekillenen yanlış din politikalarına değinilmiştir. Memurların vasıfsız ve liyakatsiz niteliklere sahip kişilerden atandığına dikkat çekildiği gibi bölgenin kalkınmasına dair karmaşık sorunları gün yüzüne çıkartan eleştirel açıklamalar da yapılmıştır.

Görüldüğü gibi hatıra sahipleri, hatıralarını sadece bir maziyi geleceğe aktarmak düşüncesiyle kaleme almamıştır. Aksine her birinin bölgeyi ziyaretindeki gözlemlerini aktarmalarında millî düşünceleri belirleyici olmuştur. Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'daki hâkimiyetini kalıcı ve ebedî kılmak için ulu bir makam olarak gördükleri Çarlığa siyasî önerilerde bulunmuşlardır. Bölge insanlarının Rus kültürüyle uyumlu hâle getirilebilmesi için atılması gerektiğini düşündükleri adımlara değinmişlerdir. Özellikle din farkının yarattığı tehlikelere dikkat çeken hatıra sahibi Ruslar, İmparatorluğun karşısında en büyük tehdit olarak medreseleri görmüşlerdir. Millî kimliği canlı tutan değerlerin ve Rus düşmanlığı fikrinin medreselerde verilen öğretilerle gelecek kuşaklara aktarıldığı tespitlerinde bulunmuşlardır. Yine Türk aile yapısının saygıya, sevgiye dayalı töre kuralları ve dinî inanç ile dimdik ayakta kaldığına dikkat çeken bu şahıslar, mevcut kültürel yapının yaşattığı aile dayanışmasını Rus işgalini zorlaştıran en büyük engel olarak görmüşlerdir.

Rus çarlık idaresi döneminde yayınlanmış olan hatıra kitapları, Avrupa'da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Batı dünyası bu hatıralar sayesinde Türkistan adıyla anılan coğrafyayı tanıma imkânı bulmuştur. Bunun bir sonucu olarak yayınlanan bu hatıraları okumak suretiyle Türkistan coğrafyası ve Türkler hakkında bilgi sahibi olan Avrupalı bilim insanları, çalışmalarını bu bölge üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Türkistan coğrafyasının bünyesinde barındırdığı kültürel ve tarihî zenginliği fark eden Batılı bilim insanları, Türk tarihini aydınlatacak önemli bilimsel çalışmalara imza attıkları gibi kültürel birikimin ortaya çıkmasına katkı sağlayan projeler de yürütmüşlerdir. Rus yöneticiler Türkistan modern şehir mimarisinin şekillenmesinde de önemli rol oynamışlardır.

Kaynakça

ABAŞİN S.N. (ve diğerleri), Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii. Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva, 2008.

ABAŞİN S.N., "Obşina v Turkistane v Otsenkah i Sporah Russikih Administratratov Naçala 80 gg. 20 v.", Sbornik Russkogo Georgafiçerkogo Obşestvo, Rossiya i Srednyaya Aziya, Tom No 5 (153), Moskva 2002.

ÇAPRAZ Hayrı, Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması, SDÜ Fen-Edebiyat Falültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 24, Aralık 2011, ss.51-78

ÇERKASOV V.V. (pod. obş. red), İnsitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva v Rossiyskoy İmperii. v Dvuh Tomah, T.1, Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennıy Universitet, Yuridiçeskiy Fakultet. İzdatelstvo Yuridiçeskiy Press Tsenrt, Sankt-Petersburg, 2003.

GLUŞENKO E.A., Rossiya v Sredney Azii. Zavoevaniya i Preobrazovaniya, İzdatelstvo Tsentpoligraf, Moskva 2010.

KARPEEV İ.V., "İz Vospominaniy Generala A.N. Kuropatkina. 1867–1882 gg.", İstoriçeskiy Arhiv, № 1, 1994, ss. 185–195.

KOLESNİKOV Aleksandr, MATVEYEVA Mariya, Rus Seyyahların Gözüyle Orta Asya, Çevribilim Yayınları, İstanbul 2019. s. 27

KOTYUKOVA T.V. (otv. red.), Turkestan v İmperskoy Politike Rossii: Monografiya v Dokumentah. İzdatelstvo Kuçkovo pole, Moskva 2016.

KURTCEPHE İsrafil, Tekilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 3, Ankara 1993, s.390-409.

LISENKO L.M., Gubernatorı i General-Gbernatorı Rossiyskoy İmperii (XVIII - naçalo XX veka), 2 izdaniye, İspravlennıy İ Dopolnennıy, İzd. MPGU, Moskva 2001.

LISENKO Yu.A., (ve diğerleri), Etnopolitiçeskiye Protsessı V Tsentralnoaziatskih Okrainah Rossii V Period Revoludsiy 1917 goda, Monografiya, Altayskiy Universitet, Barnaul 2017.

MAHMUDOVA M.B., Memuarı K.K. Palena "Missiya v Turkestane 1908-1909, Vostok, Afroaziatskiye obşestva: istoriya i sovremennost, № 3, 2017.

OSTROUMOV N.P., Kolebaniya vo Vzglyadah Na Obrazovaniye Tuzemtsev v Turkestanskom Krae, Hronologiçeskaya Spravka, Taşkent 1910, 194 s. URL: http://www.vostlit.info

POÇEKAYEV P. Yu., Gubernatorı i hanı: liçnostnıy faktor pravovoy politiki Rossiyskoy İmperii v Tsentralnoy Azii, XVIII - naçalo XX v., İzdatelskiy Dom Vısşaya Şkola Ekonomiki, Moskva 2017.

ROY Olivier, Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

Rusya Coğrafya Cemiyeti Arşivi 1, Defter № 1, Dosya 14.

Rusya Coğrafya Cemiyeti Arşivi, 1-1876, Defter № 1, Dosya 18.

SOKOLOV V.V., Turkestanskiy Kray v Sostave Rossiyskoy İmperii, Vtoraya Polovina XIX v. – Fevral 1917 g.: Problemı Sotsialno-Ekonomiçeskogo i Obşestvenno-Politiçeskogo Razvitiya: Dissertatsiya Doktora Politiçeskih Nauk, Moskva 2002.

ŞALGINBAY Ş. Ş., Kazahstan v Zarubejnıh İstoçnikah i Arhivah, Lingvostranovedçeskiy İnnovatsionnıy Tsentr Kiye, Almatı 2009

ŞAVELSKİY G.İ., Vospominaniya Poslednego Protopresvitera Russkoy Armii i Flota, İzdatelstvo im. Çehova, New York 1954.

ŞUŞKOVA M.E., Organizatsiya Upravleniya Turkestanom v Naçale XX Veka, Dissertatsiya Kandidata İstoriçeskih Nauk M.E. Şuşkova, Moskva 2015.

TOKLUOĞLU Ceylan, Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 84, 2012, ss. 103-142

Tsentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Uzbekistan. F. İ-1. Op. 31. D.528 L.3ob.

VASİLÇİKOV İ.S., To, Sto Mne Vspomnilos… Vospominaniya Knyazya İllariona Sergeeviça Vasilçikova. İz Arhiva Semyi Vasilçikovıh, İzdatelstvo Olma-Press, Moskva 2002.

VASİLKOVSKİY Nikolay, Vospominayiya o Fergane, Zvezda Vostoka, 2, 2012, https://ziyouz.uz/ru (son erişim: 26.06.2019)